

We własnych sprawach sami sobą rządzą -
administracja lokalna w Polsce XIV-XV w.

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: *Spytko II z Melsztyna*, dostępny w internecie: pl.wikipedia.org. wikipedia.org.
- Źródło: Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wybór PWN, Kraków 2009.
- Źródło: Marcin Kamler, *Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku*, wybór Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011, s. 134-135. Aspra-Jr.

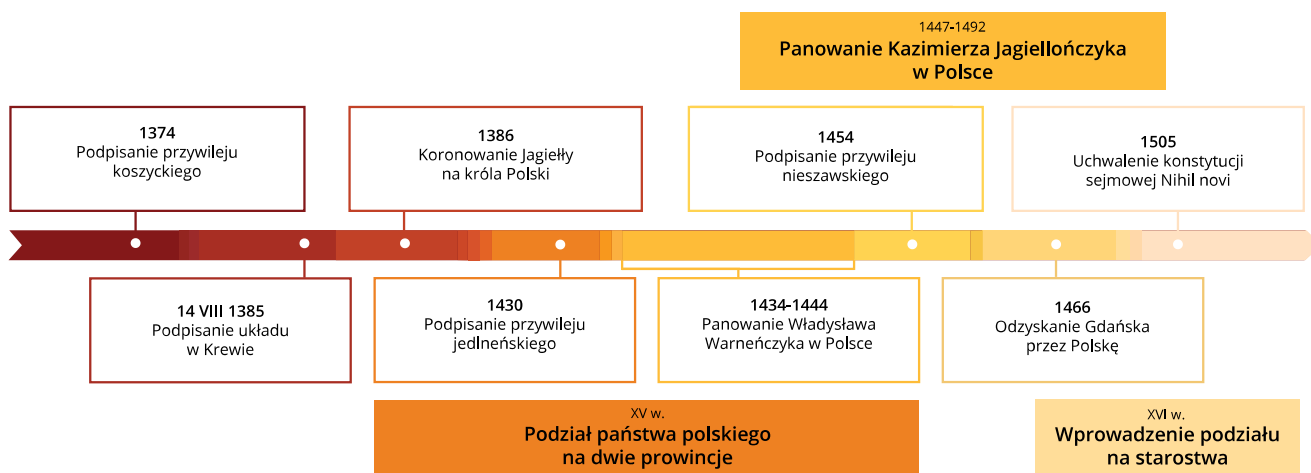

We własnych sprawach sami sobą rządzą - administracja lokalna w Polsce XIV-XV w.

Jan Matejko, *Szlachta polska 1333-1434*, litografia, XIX w.
Źródło: Jan Matejko, bibliotekacyfrowa.pl, tylko do użytku edukacyjnego.

Do kogo miał się zwrócić szlachcic, gdy został napadnięty na drodze? Lub jeśli pokłócił się z sąsiadem o przysłowiową miedzę? Kto miał opiekować się dziećmi i kobietami, kiedy większość szlachty wyruszyła na wyprawę wojenną? I wreszcie kto miał przewodzić tej szlachcie? Nie mógł tego wszystkiego zapewnić król, zwłaszcza w warunkach tak rozległego państwa, jakim w XV w. stała się Polska w unii z Litwą. Od tego byli specjaliści urzędnicy i to oni doglądali większości spraw na szczeblu lokalnym.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 2.5.

Twoje cele

- Wyjaśnisz, w jaki sposób efektywnie zarządzać prowincją na przełomie XIV i XV w.
- Ocenisz znaczenie rozwoju samorządu lokalnego.
- Scharakteryzujesz, kto mógł zostać urzędnikiem i na jakich zasadach.

Przeczytaj

Duży kraj, rozbudowana administracja

Przełom XIV i XV w. przyniósł zasadnicze zmiany w położeniu geopolitycznym państwa polskiego. Po zawarciu układów w Krewie i przyłączeniu Pomorza Gdańskiego oba połączone unią państwa zajmowały ogromny obszar o powierzchni ponad 800 tys. km², stając się jednym z najrozleglejszych władztw ówczesnej Europy. W związku z Litwą to Polska była państwem mniejszym i bardziej jednolitym, ale i tak zarząd nią na poziomie lokalnym wymagał rozbudowy aparatu administracyjnego.

Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie w 1466 r.

Wymień tereny, które zostały przyłączone do państwa polskiego lub pozostały względem niego w stosunku lennym (nie uwzględniaj Wielkiego Księstwa Litewskiego).

Źródło: Contentplus.sp. z o.o. na podstawie Hoodinski, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

W XV w. terytorium państwa polskiego dzieliło się na dwie prowincje: małopolską i wielkopolską. Te z kolei dzieliły się na województwa, które swoją genezą nawiązywały do średniowiecznych podziałów na księstwa dzielnicowe i w praktycznie niezmienionej postaci przetrwały do końca Rzeczypospolitej.

Pieczęć Kazimierza Jagiellończyka, służyła ona do pieczętowania dokumentów wychodzących z królewskiej kancelarii. Wokół postaci króla znajdują się herby ziem, nad którymi panował. Zwróć uwagę na inne sposoby wyeksponowania osoby króla, jakie zastosowano na pieczęci. Jakie herby znajdują się nad postacią króla i co one symbolizują?

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

W skład województw wchodziły tzw. ziemie lub powiaty. Te ostatnie zaczęły stopniowo zastępować [kasztelanie](#). Urząd kasztelana utrzymał się wyłącznie w województwie krakowskim, gdzie był on najwyższym. Na czele każdego z województw stał wojewoda, ale pozostałe urzędy różniły się między województwami. Urzędy lokalne wywodziły się w większości z urzędów doby [rozbicia dzielnicowego](#). W XV w. zmienił się tylko ich charakter i z instrumentów władzy książęcej przekształcały się w ogniwa samorządu szlacheckiego.

Namiestnik władcy

W XIV w. zastosowano dodatkowo podział na [starostwa](#). Urząd starosty został wprowadzony przez Wacława II, a jego powstanie wiązało się z procesem jednoczenia kraju i potrzebą kontrolowania sytuacji na prowincji. W rękach starosty pozostawał zarząd terytorialny kraju oraz reprezentowanie władzy królewskiej w terenie. Starostowie byli powoływani przez władcę spośród osób zaufanych i nie musieli pochodzić z ziemi, w której mieli sprawować swoją funkcję, jak to było w przypadku innych dostojenstw. Zakres kompetencji starostów był bardzo szeroki. Mogli zwoływać [pospolite ruszenie](#) w razie niebezpieczeństwa oraz posiadali władzę sądowniczą. Do kompetencji starostów należało poza tym egzekwowanie wyroków sądowych oraz administracja królewszczyzn. Na tym tle dochodziło do wielu nadużyć. Starostowie nieraz przywłaszczali sobie dochody, a nawet całe dobra królewskie. Ze względu na swoje rozległe kompetencje starostowie byli obiektem ciągłych

ataków ze strony szlachty, obawiającej się nadużyć na tym stanowisku. W konsekwencji władza starostów zaczęła słabnąć w XV w., choć nadal stanowili oni w terenie ważne narzędzie w rękach monarchy.

Kto i dlaczego zostawał urzędnikiem?

Nie każdy mógł zostać urzędnikiem. Obostrzenia związane z obsadą urzędów nie dotyczyły wykształcenia. Większość urzędników prowincjonalnych nie miała zbyt pogłębionej wiedzy prawniczej, wystarczało ogólne obycie w sprawach publicznych.

Nominacje na urzędy wymagały dużej rozwagi ze strony władcy. Raz dokonawszy nominacji, nie mógł już jej cofnąć. Urzędy w Polsce były bowiem dożywotnie, a król mógł ewentualnie awansować urzędnika, nadając mu wyższą godność. Wszelkie dostojęstwa cieszyły się dużym prestiżem w lokalnych społecznościach i nigdy nie brakowało chętnych kandydatów, mimo że z czasem wiele urzędów miało już charakter czysto honorowy.

Urząd nie tylko dawał możliwość sprawowania realnej władzy w terenie, ale też wiązał się z dość wysokim – zwłaszcza w przypadku wyższych godności – uposażeniem w ziemię. Mianowanie na stanowiska było jednym ze sposobów zjednywania sobie przez króla popleczników i wynagradzania ich za wierną służbę i zasługi.

Od drugiej połowy XIV w. szlachta starała się zobowiązać króla do przestrzegania pewnych zasad przy dokonywaniu nominacji. Zasady te zostały uregulowane mocą [przywilejów szlacheckich](#).

Polecenie: Wymień trzy zasady, których na mocy przywilejów król musiał przestrzegać przy nominacji na urzędy ziemskie.

Źródło: Wiek V-XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, PWN, Warszawa 1997, s. 184-185, 189, 192

Do kogo ze skargą?

Ważnym elementem administracji lokalnej było też sądownictwo. Miało ono charakter stanowy, co oznacza, że każdy stan miał odrębny sąd i obowiązywały go odrębne prawa. Dla stanu szlacheckiego najważniejszym organem sądowym były [sądy ziemskie](#). Każde województwo miało własny odrębny sąd rozpatrujący sprawy dotyczące szlachty osiadłej w danej ziemi lub powiecie. Prócz sądów ziemskich wymiar sprawiedliwości na poziomie lokalnym reprezentowany był przez [sądy podkomorskie](#) i [sądy grodzkie](#), którym przewodził [starosta](#) – jemu podlegały sprawy związane z popełnieniem przestępstw zagrożonych karą śmierci (tj. podpalenie, napad na dom szlachecki, rabunek na drodze publicznej, gwałt na szlachciance).

Sąd ziemski Stanisława Sarnickiego z dzieła *Statuta i metryka przywilejów koronnych* z 1594 r. Jakie wnioski odnośnie do temperatury powietrza podczas rozprawy można wyciągnąć na podstawie tej ilustracji? Zwróć uwagę na stroje sędziów.

Źródło: Wikipedia Commons, domena publiczna.

Sądownictwo wraz z hierarchią urzędów ziemskich i sejmikami ziemskimi, na których zapadały najważniejsze decyzje dotyczące danego okręgu, stanowiły ważne elementy szlacheckiego samorządu.

Słownik

rozbicie dzielnicowe

okres w dziejach państwa polskiego trwający od 1138 r. do 1320 r., charakteryzował się decentralizacją władzy i podziałem na księstwa dzielnicowe; zakończył się wraz z koronacją Władysława Łokietka na króla

kasztelania

(od kasztelan, łac. *castellanus* - należący do zamku) w średniowiecznej Polsce jednostka podziału administracyjnego, na której czele stał kasztelan; kasztelania wchodziła w skład prowincji lub województwa; od XV w. zastąpiona powiatem

starosta

(od słów stary, starzec, od łac. *capitaneus* - jako naczelnik) początkowo - wśród plemion słowiańskich - naczelnik wspólnoty terytorialnej, od XIV w. urzędnik pełniący funkcję namiestnika danej prowincji czy ziemi, którego powoływał i odwoływał król

starostwo

jednostka podziału administracyjnego w dawnej Polsce funkcjonująca od XIV w., na jej czele stał starosta

pospolite ruszenie

sposób prowadzenia działań wojennych polegający na powołaniu pod broń ludności danego państwa, zobowiązanej do takiego rodzaju służby; powszechny w średniowieczu

przywilej

(łac. *privilegium*) szczególne uprawnienie, prawo korzystania ze szczególnych względów, dawn. ustawa przyznająca uprawnienia, uwalniająca od określonych ciężarów ogólnych

sąd ziemski

sąd przeznaczony do rozsądzania spraw szlacheckich w dawnej Rzeczypospolitej, funkcjonujący w każdej ziemi i województwie

sąd grodzki

sąd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej, któremu przewodził starosta, sądził z tytułu tzw. czterech artykułów grodzkich

sąd podkomorski

sąd szlachecki w dawnej Rzeczypospolitej, właściwy dla szlachty osiadłej, ukształtowany w XIV w. i istniejący do rozbiorów

zasada incompatibilitas

(łac. *incompatibilitas* – niepołączalność) zasada nielączenia dwóch funkcji publicznych, jej początek datuje się na czasy panowania Władysława Jagiełły, uregulowana przywilejami

sąd wiecowy

sąd wyższy I Rzeczypospolitej, rozpatrujący sprawy z sądów grodzkich i ziemskich oraz sprawy ważniejsze, np. związane z dobrami publicznymi

Słowa kluczowe

polskie sądownictwo, urzędnicy, średniowiecze w Polsce, starostwa, przywileje szlacheckie, Polska w XIV–XV w.

Bibliografia

Długosz J., *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wybór PWN, Kraków 2009.

Kamler M., *Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku*, wybór Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011.

Wiek V-XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, PWN, Warszawa 1997.

Schemat

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem prezentującym rodzaje urzędów w Królestwie Polskim. Następnie wykonaj pozostałe polecenia.

OBIEKT MULTIMEDIALNY

KLIKNIJ, ABY OTWORZYĆ NA PEŁNYM EKRANIE

Źródło: Contentplus.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Ułóż urzędników ziemskich w hierarchii – od tego, który twoim zdaniem ma największe kompetencje, do tego, który ma najmniejsze.

Twoja odpowiedź

Polecenie 3

Pogrupuj urzędników według zakresu ich kompetencji (poniższe cyfry odpowiadają numerom urzędów na schemacie).

Sądownictwo

4	2	7	5	1	8	1
12	11	13	2	1	3	
3	6	10	3	9		

Wojskowość

Sprawy społeczno-ekonomiczne

Urzędy honorowe

Polecenie 4

Które urzędy miały charakter honorowy? Wyjaśnij, co oznacza termin „urzędy honorowe”. Jaki był cel ich funkcjonowania?

Twoja odpowiedź

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Przeczytaj tekst autorstwa Jana Długosza na temat zasad funkcjonowania urzędów w dawnej Polsce, a następnie wykonaj polecenia.

” Jan Długosz

Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego

Roczną kolejną zmieniać przełożonych i urzędników jest zbawienną dla ogółu i walną zasadą Rzplitej. Powaga panującego staje się groźniejszą i tem większe uzyskuje posłuszeństwo i uszanowanie, gdy urzędnik zmianie podlegać może. [...] Przybyszów obcych i ludzi cudzych rzadko Polacy przypuszczają do rządu i urzędów, chociażby nawet celowali dowcipem lub obyczajami; a jeżeli to się trafi, to chyba po długim czasie i nigdy bez zawiści.

Źródło: Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wybór PWN, Kraków 2009.

Ćwiczenie 5

Przeanalizuj mapę przedstawiającą podział administracyjny Rzeczypospolitej na początku XVII w. (źródło 1), a następnie herby znajdujące się na pieczęci Kazimierza Jagiellończyka (źródło 2). Jakiej części państwa polsko-litewskiego dotyczą herby szczegółowe (oprócz godła Polski i Litwy u góry) zawarte na pieczęci?

Źródło 1

Podział administracyjny Rzeczypospolitej na początku XVII w.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o. na podstawie Poznaniak, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Źródło 2

Pieczęć Kazimierza Jagiellończyka.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ćwiczenie 6

Przeczytaj tekst źródłowy i zakładając, że struktura sądownictwa dawnej Rzeczypospolitej pozostawała zasadniczo niezmienna, określ, któremu sądowi będzie podlegać opisana sprawa. Uzasadnij swoje zdanie.

” Marcin Kamler

Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku

W 1609 r. Barbara Cieszkowska, wdowa po Janie Świeżyńskim w Świeżynach, skarżyła się na Adama Walewskiego, skarbnika sieradzkiego i jego pomocników, iż naszli jej dwór, gwałtownie okna do izby trzy, a czwarte do komnaty wysiekli i niektórzy weszli do izby oknami, „po całym domu tumult czynili”, szukali jej syna Wawrzyńca, „komory zamknięte gwałtem odbijali, zawiasy przy nich będące poodrywali, połamali”. Ją samą Walewski „słowy nieuczciwymi obraził, szablą kilkakroć uderzył”, potem „bydło wszystkie tej skarżącej się z pola jej własnego kazał zagnać do swojego dwora we wsi Pstrokonie będącego i one przez czas niemały u siebie morzył.

Źródło: Marcin Kamler, *Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku*, wybór Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011, s. 134–135.

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się z notką biograficzną Spytka z Melsztyna. Określ, w jaki sposób król wynagradzał swoich stronników. Jak oceniasz ten sposób z punktu widzenia interesów państwa?

” *Spytko II z Melsztyna*

Spytko II z Melsztyna (1364–1399) – wojewoda krakowski od 1384, jeden z sygnatariuszy unii w Krewie, kasztelan krakowski od 1389.

Był synem Jana, wnukiem Spycimira herbu Leliwa. Był rzecznikiem następstwa na tronie polskim Jadwigi i jej małżeństwa z Władysławem Jagiełłą, należał do głównych zwolenników unii Litwy z Koroną. W 1385 r. wraz ze swoimi braćmi stryjecznymi Janem z Tarnowa i Spytkiem z Tarnowa wynegocjował i podpisał jako reprezentant Polski pierwszą unię Polski i Litwy zawartą w miejscowości Krewa oraz wydanie królowej Jadwigi za męża za wielkiego księcia Litwy Władysława Jagiełłę. Był bliskim współpracownikiem króla.

Jego siostra Jadwiga była matką chrzestną Jagiełły. Jego żoną była jedna z dwórek królowej Jadwigi – Węgierka Elżbieta, córka Emeryka Lackfi (chorw. Mirko Lacković), wielkorządcy Siedmiogrodu. [...] W 1395 otrzymał Podole jako lenno. W czasie kryzysu związku polsko-litewskiego, po okrzyknięciu Witolda królem, Spytek z Melsztyna wraz z biskupem wileńskim Andrzejem Jastrzębcem zabiegał o kontynuowanie unii polsko-litewskiej. Był sceptykiem co do powodzenia wojny z siłami Złotej Ordy dowodzonymi przez Timur-Kutłuka, dowodził polskimi posiłkami w bitwie nad Worskłą, w której poległ.

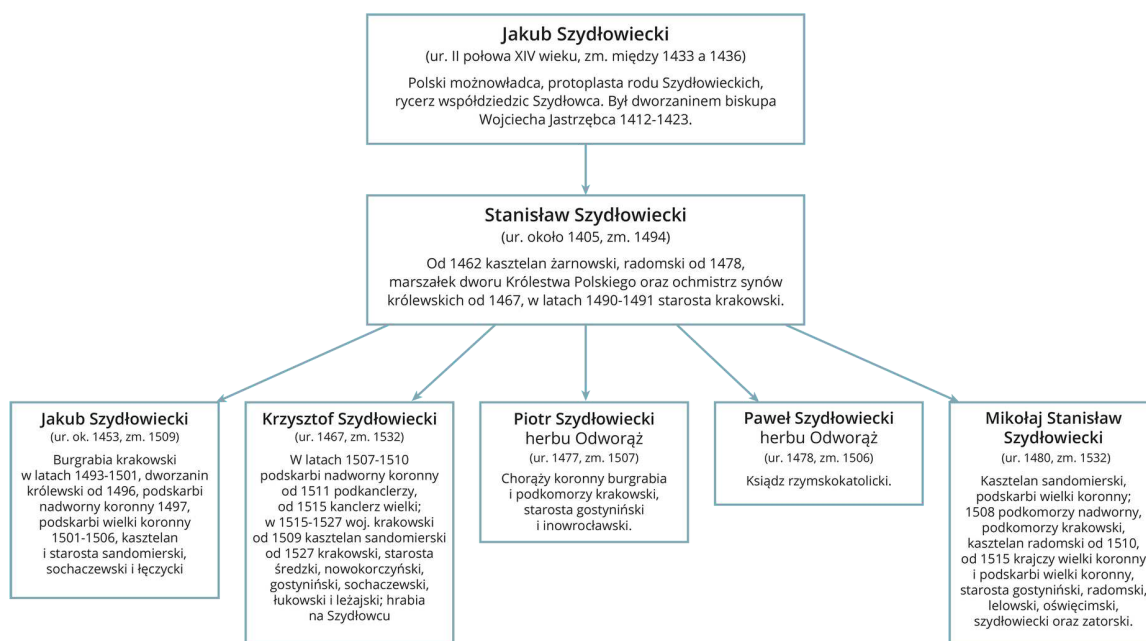
Miał trzy córki: Dorotę, Jadwigę i Katarzynę (zameżną z Januszem Mazowieckim) oraz dwóch synów: Spytka III i Jana.

Źródło: *Spytka II z Melsztyna*, dostępny w internecie: pl.wikipedia.org.

Ćwiczenie 8

Przeanalizuj drzewo genealogiczne rodu Szydłowieckich, a następnie rozstrzygnij, czy podane stwierdzenia są prawdziwe, czy fałszywe.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o. na podstawie Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Dla nauczyciela

Autor: Dorota Czarny

Przedmiot: Historia

Temat: We własnych sprawach sami sobą rządzymy - administracja lokalna w Polsce XIV-XV w.

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

zakres podstawowy

XII. Polska w XIV – XV w.

Uczeń:

2) charakteryzuje rozwój monarchii stanowej w Polsce, uwzględniając strukturę społeczeństwa polskiego w późnym średniowieczu i rozwój przywilejów szlacheckich;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- kompetencje obywatelskie,

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia, w jaki sposób efektywnie zarządzać prowincją na przełomie XIV i XV w.
- ocenia znaczenie rozwoju samorządu lokalnego.
- charakteryzuje, kto mógł zostać urzędnikiem i na jakich zasadach.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm

Metody i techniki nauczania:

- burza mózgów
- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych
- rozmowa kierowana

- mapa mentalna

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.
- flipcharty i markery

Przebieg zajęć:

Faza wstępna

1. Nauczyciel przedstawia uczniom temat i cel lekcji: Jak rozwijał się samorząd lokalny w Polsce na przełomie XIV i XV w. oraz kto mógł zostać urzędnikiem i na jakich zasadach.
2. Nauczyciel prosi uczniów aby przez chwilę się zastanowili, i przypomnieli sobie o jakich urządach państwowych mówiliśmy na ostatniej lekcji i jakie były kompetencje tych osób.
3. Uczniowie metodą burzy mózgów odpowiadają na pytanie.

Faza realizacyjna

1. Nauczyciel dzieli klasę na cztery grupy przydzielając każdej z nich zadanie do wykonania zapisane na arkuszach – uczniowie korzystają z zasobów e – podręcznika. Prosi o wyznaczenie liderów grup, którzy będą kierowali pracą grupy.
Grupa 1 – zapozna się z tekstem dotyczącym rozbudowy administracyjnej w dużym kraju
Grupa 2 – dowie się kto został namiestnikiem władcy i jakie były jego kompetencje
Grupa 3 – prześledzi, kto i dlaczego zostawał urzędnikiem
Grupa 4 – wskaże jakie grupy społeczne do kogo mogą zgłaszać się ze skargą
2. Po wyznaczonym czasie nauczyciel prosi poszczególne grupy o prezentację swoich zadań. Zapisując najważniejsze informacje, zagadnienia na mapie mentalnej przygotowanej przez nauczyciela na tablicy. W razie konieczności nauczyciel zadaje dodatkowe pytania grupom i koordynuje pracę uczniów.
3. Gdy wszystkie grupy skończą swoje prezentacje, nauczyciel prosi, aby w parach zastanowili się i ocenili jakie znaczenie miał rozwój samorządu lokalnego w Polsce na przełomie XIV – XV w.

4. Uczniowie po krótkiej rozmowie, podają swoje odpowiedzi, które zostają zapisane na tablicy.
5. Na podsumowanie pracy z e-materiałem oraz w grupach nauczyciel prosi zapoznać się ze schematem i w parach wykonać polecenia, które po wyznaczonym czasie są wspólnie omawiane.
6. Nauczyciel prosi uczniów o zastanowienie i wykonanie ćwiczeń 6 i 7. Po wyznaczonym czasie wybrani lub chętni uczniowie podają swoje odpowiedzi. W razie potrzeby nauczyciel koryguje odpowiedzi uczniów.

Faza podsumowująca

1. Jako podsumowanie uczniowie wykonują wskazane ćwiczenia w e-podręczniku i wspólnie omawiają odpowiedzi.
2. Na koniec nauczyciel ocenia pracę uczniów w grupach.

Praca domowa:

Na podstawie posiadanej wiedzy z lekcji wyjaśnij co znaczą słowa - We własnych sprawach sami sobą rządząmy.

Zapoznać się z e-materiałem do następnej lekcji.

Materiały pomocnicze:

J. Długosz, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wybór PWN, Kraków 2009.

M. Kamler, *Przemoc między szlachtą sieradzką w XVII wieku*, wybór Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2011.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

Wybrani uczniowie na podstawie multimedium mogą przygotować prezentację multimedialną, która posłuży do prowadzenia lekcji.